

PROSTOR

19 [2011] 2 [42]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
19[2011] 2[42]
281-542
7-12 [2011]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

456-465 **RENE LISAC**
MARTINA IVANUŠ
KRISTINA CAREVA

PASTIRSKI STANOVİ SREDNJEGA
VELEBITA

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 728.6:39(497.5 VELEBIT)

SHEPHERDS' DWELLINGS IN CENTRAL
VELEBIT

SUBJECT REVIEWS
UDC 728.6:39(497.5 VELEBIT)

SL. 1. PASTIRSKI STAN, CRNI DABAR
FIG. 1 SHEPHERD'S DWELLING, CRNI DABAR

RENE LISAC¹, MARTINA IVANUŠ², KRISTINA CAREVA¹

¹SVEUČILISTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

²MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL U GOSPIČU
HR – 53000 GOSPIČ, BUDAČKA 12

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 728.6:39(497.5 VELEBIT)

TEHNIČKE ZNAJSTVO / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 5. 9. 2011. / 5. 12. 2011.

¹UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

²MINISTRY OF CULTURE
DIRECTORATE FOR CULTURAL HERITAGE PROTECTION
CONSERVATION DEPARTMENT IN GOSPIČ
HR – 53000 GOSPIČ, 12 BUDAČKA STREET

SUBJECT REVIEW

UDC 728.6:39(497.5 VELEBIT)

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 5. 9. 2011. / 5. 12. 2011.

PASTIRSKI STANOVI SREDNJEGA VELEBITA**SHEPHERDS' DWELLINGS IN CENTRAL VELEBIT****PASTIRSKI STANOVI
SREDNJI VELEBIT**

Rad se bavi pastirskim stanovima velebitskog područja i zapravo je segment sustavnog istraživanja te teme. Nakon evidentirane uobičajene logike izgradnje u dosadašnjim istraživanjima, detaljna istraživanja pastirskih naseobina srednjeg Velebita rezultirala su evidentiranjem, analizom i sintezom neuobičajenih elemenata u oblikovanju stanova te pronalazenjem okolnosti i potencijalnih uzroka njihova nastanka. Prikazano je pet pastirskih stanova jedinjenih prostornih karakteristika otkrivenih na lokaciji Mlinište u jesen 2010. godine.

**SHEPHERDS' DWELLINGS
CENTRAL VELEBIT**

The paper explores shepherds' dwellings in the Velebit Mountain and presents a segment of a systematic research of the topic. The past research and documentation of usual architectural types has been followed by detailed exploration of pastoral settlements in central Velebit with resulting documentation, an analysis of unusual construction elements of the dwellings, and a discovery of circumstances and potential causes of their development. The paper presents five dwellings of simple spatial features found in the Mlinište settlement in autumn 2010.

UVOD

INTRODUCTION

Istraživanja građevinskog naslijeđa sjevernog Velebita otkrila su i evidentirala karakteristike krajobrazu i izgradnje pastirskih stanova, zajedničke za sve ruralne cjeline tog planinskog područja. Karakteristike upućuju na maksimalnu usklađenost s prirodnim okolišem, i to kroz niz jednostavnih i konceptualno čistih principa – od prostorne organizacije korištenja planinskih udolina, pozicioniranja i orijentiranja stanova, do njihove oblikovne tipologije i konstruktivne tehnologije.¹

Daljnja istraživanja provedena na području srednjeg Velebita za potrebe izrade konzervatorske studije pokazala su kako većina cjelina i stanova u tom području zaista prati navedene karakteristike.² No detaljnija snimka stanja ruralnih cjelina dala je uvid i u primjere koji posjeduju određene odmake od tog uobičajenog principa, prepoznatog kao krajobrazni uzorak sjevernog Velebita. Upravo ti rijetki i neuobičajeni primjeri pastirskih stanova pokazuju neke posebne karakteristike pa su pronalaženje njihovih uzroka, evidentiranje karakteristika i razumijevanje njihova značenja središnje teme ovog istraživanja. Pitanja koja su se nametnula na samom početku istraživanja jesu sljedeća: Koji su uzroci neuobičajenih i kreativnih rješenja uočenih kod pastirskih stanova? Kako nam ona mogu pomoći u razvijanju strategija kreativnog upravljanja kulturnom baštinom? Mogu li se pronaći sličnosti kreativnih rješenja u tradicionalnom okolišu s onima u suvremenom te

koji zaključci iz toga proizlaze? Na neka od ovih pitanja nemoguće je odgovoriti zbog zauvijek izgubljenih informacija, tj. zbog iščeznuća tradicionalnoga pastirskog života, dok neka pitanja otvaraju prostor dodatnim opsežnim istraživanjima. Vrijedi naglasiti da se sva proučena literatura promatranog područja, i tradicionalne arhitekture općenito, temelji na istraživanjima tipičnih primjera oblikovanja, dok se razumijevanju uzroka i poruka, koje nam donose upravo neuobičajeni primjeri, ne pridaje adekvatna pozornost.

Teza rada tvrdi kako određeni pojedinci, graditelji pastirskih stanova u ovom slučaju, posjeduju smisao za oblikovanje, nesvjesno inherentan čovjekovoj prirodi. Taj smisao nedvosmisleno je moguće prepoznati u slučajevima kada u procesu izgradnje izostaju metode imitiranja i učenja. Stoga je anonimna ruralna arhitektura pastirskih stanova velebitskog područja idealan poligon za postavljeno istraživanje, posebno s obzirom na to što pokazuje visok stupanj pravilnosti i tipologije pa je odstupanja u oblikovanju moguće vrlo lako i nedvosmisleno otkriti.

KARAKTERISTIČNA TIPOLOGIJA I OBLIKOVANJE STANOVA NA VELEBITU

CHARACTERISTIC TYPES AND DESIGNS OF DWELLINGS IN VELEBIT

Uobičajeni oblik alpskog stocarenja na Velebitu odvija se na tri visinska pojasa: na *podima*, u *nadgorju* i na *vrhgorju*,³ što je osobito prepoznatljivo na području sjevernog Velebita gdje visinski pojasevi stocarenja odgovaraju geomorfologiji 'velebitskih terasa'. Karakteristika je takvog načina života da zimi obitelj zajedno sa stokom boravi u matičnom selu, u *podima*, a u proljeće cijelo selo sa stokom polazi u *izdig*,⁴ u *nadgorje*. Ondje obrađuju vrtove, nerijetko njive, i prikupljaju sijeno za zimu. U visoko ljeto (srpanj, kolovoz), dok obitelj živi i radi u ljetnom, nadgorskom stanu,⁵ pastiri odlaze sa stokom u planinu, tj. *vrhgorje*⁶ (Sl. 2.).

Porastom nadmorske visine opada veličina i kvaliteta izgrađenosti stanova. To je uvjetovano slabijom dostupnosti alata i materijala za izgradnju, kao i manjim zahtjevima za boravak u zatvorenom. Sklanjanje od teških

1 IVANUŠ, LISAC, ŠUŠNJIĆ, 2009.

2 IVANUŠ, LISAC, ŠUŠNJIĆ, 2010.

3 Prema KRIVOŠIĆ, termini *pod*, *nadgorje* i *vrhgorje* označavaju tri visinska predjela plodnih dolaca i pašnjaka na kojima je bio organiziran život.

4 Prva faza godišnjega kretanja stanovništva po velebitskim padinama.

5 Svi stanovi u promatranim pastirskim cjelinama korišteni su periodično, ovisno o godišnjem dobu, te ih možemo obuhvatiti terminom 'sezonski'.

zimskih uvjeta pretpostavlja veće prostore za smještaj obitelji i stoke. Karakteristično za stanove u podima jest da su redovito dvo- ili troetažni te građeni od kvalitetnije klesanog kamena. Iako je obitelj boravila najviše vremena u srednjem, nadgorskom stanu, oni su građeni kao jednoetažni s potkrovljem, s obzirom na to da vremenski uvjeti i aktivnosti podrazumijevaju duži boravak na otvorenom. Za povremeno sklanjanje stoke korišteni su mali pomoćni objekti, dok se za spremanje sijena koristilo potkrovlje. Najmanji, vrhgorski stanovi korišteni su samo kao prenočišta i skloništa u slučaju ljetnog nevremena, a građeni su kao jednoetažni monovolumeni od vrlo malo ili čak bez klesanog kamena te vrlo grubo obrađene drvene grade.⁷

Za tlocrtni raspored stanova u pastirskom naselju karakteristično je da se za izgradnju koristio prostor sjevernih padina udoline, da su stanovi građeni tako da se sa svim otvorima otvaraju prema padini na jugu te da strehu imaju postavljenu paralelno s izohipsom. Tlocrtni razvoj stana od jednodprostornog prema višeprostornom redovito je išao u uzdužnom smjeru jednostavnim produživanjem poprečnog presjeka (raspona do 6 m) kako bi se maksimalno pojednostavnila izvedba dvostrukog krovišta nad dobivenim tlocrtom⁸ (Sl. 3. i 4.).

PASTIRSKJE CJELINE NA SREDNJE M VELEBITU

PASTORAL SETTLEMENTS IN CENTRAL VELEBIT

Za potrebe izrade konzervatorske studije,⁹ na području srednjeg Velebita evidentirano je dvadeset i sedam krajobraznih cjelina planinskih naselja, u kojima broj pastirskih stanova varira od 10 do 50 objekata. Konzervatorski je evidentirano i valorizirano 11 cjelina značajnijih prostornih kvaliteta i očuvanosti. Tijekom mnogih obilazaka terena evidentirane su sve izgrađene strukture i snimljeno je njihovo stanje. Ukupno je fotografirano 200 stanova i zabilježene su sljedeće kategorije informacija: GPS koordinate, dimenzije, katnost, broj prostorija, broj dodatnih objekata i posjedovanje šterne, završni materijali krova i zida, stanje očuvanosti (visina) i orijentacija sljemena. Cjelokupna baza podataka i fotoarhiva, osim u konzervatorske svrhe, poslužila

6 LISAC, IVANUŠ, 2010: 429

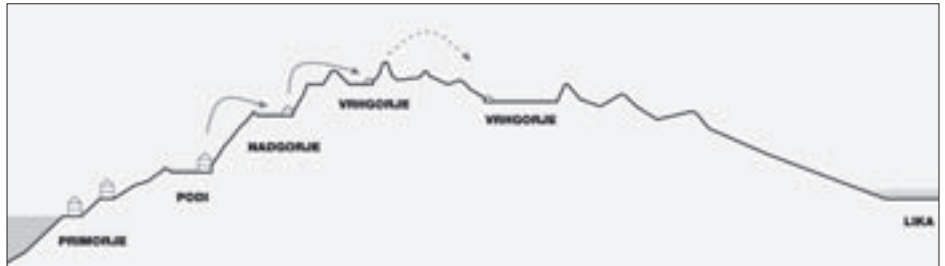
7 LISAC, IVANUŠ, 2010: Sl. 16., 19. i 20.

8 LISAC, IVANUŠ, 2010: 434

9 IVANUŠ, LISAC, ŠUŠNJIĆ, 2010.

10 Pritom se misli ponajprije na preciznost pri klesanju kamena za zidove i obradi drvene grade za konstrukciju krovista, grede i letve.

11 FREUDENREICH, 1972: 203

SL. 2. KARAKTERISTIČNA SHEMA ALPSKOG STOČARENJA NA VELEBITSKIM PADINAMA

FIG. 2 CHARACTERISTIC MANNER OF ALPINE LIVESTOCK BREEDING ON THE SLOPES OF VELEBIT

je i kao vrijedna osnova za brojne analize i zaključke o specifičnostima stočarenja, organizaciji naseobina i oblikovanju stanova na srednjem Velebitu.

Geomorfološka specifičnost područja srednjeg Velebita uvjetovala je modificirane oblike korištenja planinskog prostora. U sjeverozapadnom dijelu, zbog manje nadmorske visine, izostaju vrhgorski stanovi i stočarenje se odvija izdigom iz poda u nadgorje. U jugoistočnom dijelu srednjeg Velebita podi se javljaju na primorskoj padini u nekoliko cjelina, na visinama od 550 do 750 m.n.v., i u unutrašnjosti brdskog masiva s cjelinama Dabri, na visini od 750 do 850 m.n.v. Niska nadmorska visina, dostupnost vode, dobra zaklonjenost i kvalitetne površine za poljoprivredu omogućile su da se u Dabrima izgrade stalna naselja (podri), što je, uz doline formirane na prijevojima Velebita, jedinstven primjer takvih naselja u unutrašnjosti velebitskog brdskog masiva. S druge strane, prostranstvo nadgorskih pašnjaka i prisutnost izvora vode u cjelinama Radlovac i Mlinište postalo je preduvjet za stvaranje najvećih pastirskih naseobina na velebitskom području (Sl. 5.). Iz navedenih su razloga stanovnici srednjeg Velebita duže boravili u nadgorskim cjelinama pa su neki, ovisno o mogućnostima, tamo gradili veće i solidnije¹⁰ stanove, poput stanova u podima. Iako nije karakteristično po načinu stočarenja, zbog velikog broja stanova područje srednjeg Velebita i posebno Mlinište kao njegova najveća cjelina pokazalo se kao izuzetno interesantan poligon za istraživanje specifičnih i neobičajenih tipologija oblikovanja stanova.

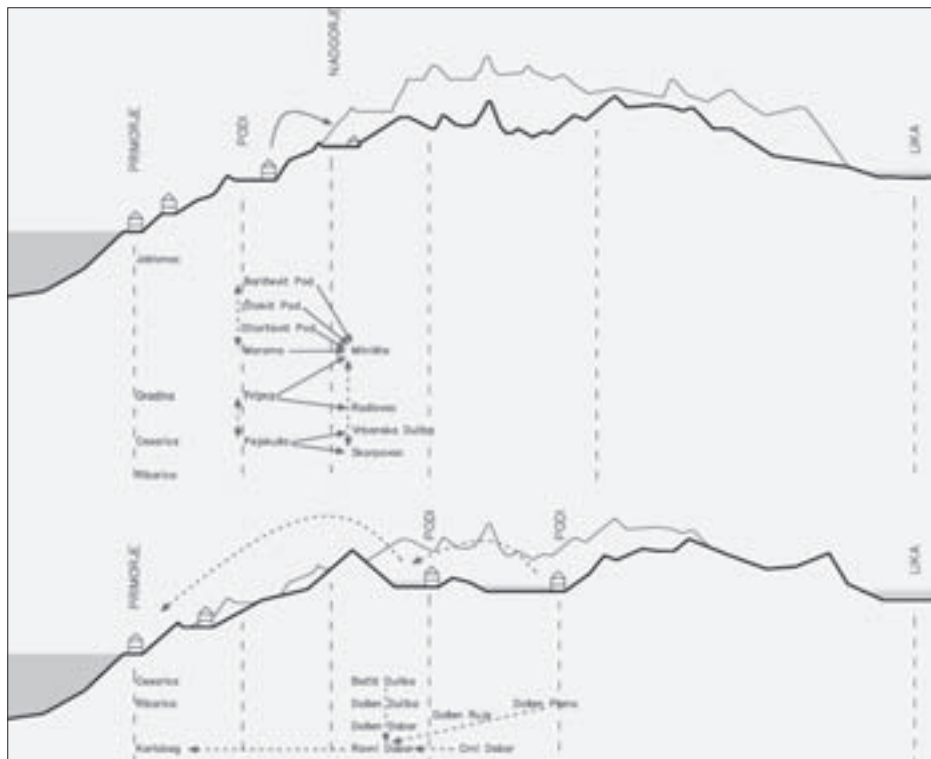
SL. 3. KARAKTERISTIČAN JEDNODPROSTORNI NADGORSKI STAN

FIG. 3 CHARACTERISTIC ONE-ROOM DWELLING IN NADGORJE

SL. 4. KARAKTERISTIČNO OBLIKOVANJE I TLOCRTNI PROSTORNI RAZVOJ NA PRIMJERU NADGORSKOG STANA

FIG. 4 CHARACTERISTIC DESIGN AND SPATIAL DEVELOPMENT OF A NADGORJE DWELLING

SL. 5. PRESJECI KROZ SJEVERNI I JUŽNI DIO SREDNJEG VELEBITA, SCHEMA STOČARENJA PO PLANINSKIM UDOLINAMA
 FIG. 5 SECTIONS THROUGH THE NORTHERN AND SOUTHERN PART OF CENTRAL VELEBIT, SCHEMATIC OF LIVESTOCK BREEDING IN MOUNTAIN DALES

NEUOBIČAJENI ELEMENTI OBLIKOVANJA – ZABATNO ORIJENTIRANI STANOV I

UNUSUAL DESIGN ELEMENTS – GABLE-FRONT DWELLINGS

Odstupanja od uobičajene prakse građenja južno orijentiranih stanova na sjevernim padinama udoline uočena su kod većih nasebina i sjevernog i srednjeg Velebita – kako zbog povećeg broja stanova i manjka prostora, tako i zbog specifične morfologije koja nudi dobru zaštitu s ostalih strana svijeta. Stoga su pojedine grupacije stanova iznimno zauzimala i istočne, južne ili zapadne padine. No u prostoru u kojem su gotovo svi elementi oblikovanja i organizacije strogo uzročno-posljedično određeni funkcionalnošću (kli-

matskim uvjetima i tehnološkim mogućnostima),¹¹ kao znatno interesantnije iznimke pokazale su se upravo one za koje takve povezanosti nije bilo.

Na cjelokupnom području srednjeg Velebita, od 200 istraženih stanova njih ukupno 40 (20%) orijentirano je sjemenom okomito na slojnice, što odstupa od uobičajenog usmjerenja krovišta koje svojom paralelnom orijentacijom pruža manji otpor vjetru i snijegu. Istraživanje tipologije stanova, planinskih klimatskih uvjeta te načina života i gradnje nije pokazalo nijedan funkcionalni ili pragmatični razlog takvoj iznimnoj orijentaciji stanova, poput već navedene neprilagodivosti oblika vremenskim nepogodama i smanjenja broja južno orijentiranih te zaštićenih otvora, prozora i vrata. Činjenica da stanovi zabatom orijentirani prema udolini djeluju reprezentativnije i dominiraju u panorami udoline, dodatno potvrđuje pretpostavku da je ta uočena iznimna rotacija stanova bila motivirana jedino potrebom za reprezentativnošću i isticanjem¹² (Sl. 6.).

Za stanove građene u tipologiji poda takva je orijentacija bila relativno česta jer nije zahtijevala ulaganje dodatnih napora u izgradnju. Oni su ionako bili građeni solidnije kako bi podnijeli veću površinu i visinu kroz nekoliko etaža stana. Ipak, za 13 istraženih zabatno orijentiranih stanova u nadgorskoj tipologiji to je zapravo značilo dodatnu, oblikovno motiviranu komplikaciju.¹³ Pretpostavku da je to bio i način pokazivanja imućnosti pojedine pastirske obitelji potkrepljuju intervjui napravljeni s nekoliko živućih stanovnika, kao i rezultati analiza podataka o stanovima; gotovo svi zabatno orijentirani stanovi pripadaju u grupaciju iznadprosječno velikih stanova ili stanova s najviše pomoćnih objekata. Također, svim je sakralnim objektima istraženim u prostoru – unatoč malim dimenzijama, istoj tehnologiji i tipologiji izgradnje kao i za stanove – reprezentativnost sačuvana upravo zabatnom orijentacijom i elementom zvornika¹⁴ (Sl. 7.).

SL. 6. ZABATNO ORIJENTIRAN NADGORSKI STAN U RADLOVCU
 FIG. 6 GABLE-FRONT NADGORJE DWELLING IN RADLOVAC

SL. 7. KAPELICA NA MLINISTU
 FIG. 7 CHAPEL IN MLINISTE

¹² U svojoj knjizi „Kako narod gradi“ (1972.) A. Freudenreich spominje specifičnu pojavu u tradicionalnoj arhitekturi koju naziva „kuca sa širokim zabatima“, gdje osim što evidentira njihovu reprezentativnu karakteristiku, iznosi i određene pragmatične razloge takve gradnje. Kod pojave zabatno orijentiranih stanova sjevernog Velebita ne radi se o zakretanju smjera sljemena u odnosu na pravokutni tlocrt, već u odnosu na smjer padine, te pritom spomenuti pragmatični razlozi izostaju.

¹³ A 13 detektiranih zabatno orijentiranih nadgorskih stanova jest 6,5% od ukupnog broja stanova (200), odnosno 21% od ukupnog broja nadgorskih stanova (139).

¹⁴ Prema evidenciji koju provodi prof. D. Salopek [SALOPEK, 1974.], od deset postavljenih temeljnih karakteristika tradicionalne arhitekture samo je jedna isključivo oblikovno uzrokovana. Radi se o principu ‘kuca kao znak’, gdje pripada i princip zabatno orijentiranih velebitških pastirskih stanova.

KREATIVNO OBLIKOVANJE STANOVA U CJELINI MLINIŠTE

CREATIVE DESIGN OF DWELLINGS IN THE MLINIŠTE SETTLEMENT

Ruralna cjelina Mlinište nalazi se u planinskoj udolini na sjevernom dijelu primorske terase srednjeg Velebita. Smještena u zoni nadgorja na 1000 m.n.v., njezin nepravilan izduženi oblik okvirnih dimenzija 700×2000 m prostire se u smjeru SSI-JJZ. Topografija udoline je složena i sastoji se od tri podudoline (sjeverna, srednja i južna). Stanovi su smješteni po rubnim padinama, najčešće sjevernim i sjeveroistočnim. Evidentirano je ukupno 47 objekata smještenih u četiri grupacije. Uz susjedni Radlovac, Mlinište je jedna od najvećih velebitskih pastirskih naseobina gdje su pastiri živjeli tijekom većeg (ljetnog) dijela godine. Osim stanova, u cjelini se nalazi središnje pozicionirana crkva i dva stalna izvora vode u jugoistočnom dijelu udoline.

Osim njezine veličine, broja stanova i kompleksnosti, cjelina je pokazala potencijal za istraživanje neuobičajenih oblikovnih pojava i po najvećem broju, ukupno pet zabatno orijentiranih nadgorskih stanova. Četiri su stana – od pet stanova kod kojih je prepoznata unikatnost prostorne organizacije – upravo među tih pet zabatno orijentiranih, dok je jedan, jedinstven po svome presjeku, orijentiran paralelno sa slojnicama. Stanovi su detaljno snimljeni i nazvani prema njihovoj specifičnosti. Iako su trenutačno u vrlo lošem stanju, prepoznavanje njihovih karakteristika bilo je ipak moguće. Činjenica da na cijelom području srednjeg Velebita nisu otkriveni neuobičajeni elementi u konstrukciji stanova, uvjetovala je da se ovo istraživanje ograniči samo na oblikovne karakteristike.

• **Stan M25:**¹⁵ 'radijalna simetrija' – Smještaj je stana na sjeveroistočnoj padini južne udoline, uza sam glavni put. Kvadratni tlocrtni oblik osnovnog volumena dimenzija je 5×5 metara, a po visini stan se sastoji od dvije etaže: djelomično ukopanog podruma i prizemlja. Orijentiran je zabatom prema padini. Posebnost stana M25 čini pravilan kvadratni tlocrt oko kojeg su radijalno simetrično postavljena tri pomoćna objekta. Usprkos izostanku četvrtog objekta, razvidna je gotovo 'paladijanska' geometričnost i simetrija tlocrta (Sl. 8.).

• **Stan M22:** 'poluetaze' – Smještaj stana je na južnom dijelu sjeverne udoline, ponovno uza sam glavni put. Pravokutni tlocrtni oblik

dimenzija je 10×4 metra i podijeljen u dvije prostorne cjeline približno istih površina. Stan se proteže kroz dvije etaže, visinski razlomljene u četiri razine. Smjer sljemena paralelan je sa smjerom slojnice. Posebnost je stana M22 njegova visinska razlomljenost u poluetaze i tlocrtno centralno smještene ljestve kojima se za pola visine naizmjenično uspinje odnosno spušta iz jedne u drugu prostornu cjelinu (Sl. 9.).

SL. 8. STAN M25
FIG. 8 DWELLING M25

SL. 9. STAN M22
FIG. 9 DWELLING M22

SL. 10. STAN M10
FIG. 10 DWELLING M10

• **Stan M10:** 'prostorni meandar' – Stan se nalazi na istočnoj padini južne udoline, podno glavnog puta. Tlocrtno su dimenzije približno pravokutnog oblika 6×10 metara. Stan se sastoji od tri prostorije, a visinski zaprema jednu etažu uz odvojeno potkrovlje. Orijentiran je zabatom prema udolini. Posebnost stana M10 ogleda se u povezivanju unutarnje tri prostorije po sustavu meandra. Dva izbočenja na radijalno nasuprotnim krajevima pravokutnog stana dodatno to potenciraju, tako da i tlocrtni oblik u cjelini podsjeća na segment meandra. Ovo blago odstupanje od pravilnoga pravokutnog tlocrta provocira zanimljivo rješenje krovišta koje, prateći tlocrtnu gabaritu, varira u visini i poziciji sljemena (Sl. 10.).

¹⁵ Naziv M22 je evidencijska šifra prema konzervatorskoj studiji srednjeg Velebita [IVANUŠ, LISAC, ŠUŠNJIĆ, 2010.] i označava naziv cjeline i broj evidentiranog stana: Mlinište, stan br. 22.

Sl. 11. STAN M40
FIG. 11 DWELLING M40

Sl. 12. STAN M41
FIG. 12 DWELLING M41

• **Stan M40: 'spiralni suhozid'** – Stan je smješten uza stazu koja rubi jugozapadnu padinu južne udoline. Pravokutni tlocrtni oblik je dimenzija 4×7 metara te se visinski sastoji od dvije etaže: prizemlja i potkrovlja. Stan je orijentiran zabatom prema padini. Posebnost stana M40 jest u načinu na koji je formiran tlocrtni raspored: okolni suhozid uvlači se u stan pa se elegantno zamata u jednoj liniji oko ulaza čineći pretp prostor i zatim središnji prostor stana. Unutar ove prostorne igre ulazna su vrata neočekivano smještena u dnu pretp prostora stana (Sl. 11.).

• **Stan M41: 'razlomljeni nivoi'** – Stan se nalazi na jugozapadnoj padini južne udoline, tik uz prethodno promatrani stan M40. Kvadratni tlocrtni oblik glavnog volumena, dimenzija 5×5 metara, u potpunosti je prizeman. Orije ntacija stana je zabatom prema padini. Posebnost je stana M41 u množini i načinu na koji su pomoćni objekti strukturirani oko osnovnog volumena. Potpuna prilagodba padu terena rezultira razvedenom i složenom, terasastom strukturom. Za razliku od stana M25 koji jednostavno i pravilno oko sebe okuplja pomoćne objekte, kod stana M41 teško je razaznati pravilnost. Ipak, detaljnijom analizom vidljivi su elementi dijagonalne simetrije kod dvije prostorije koje se naslanjaju na središnji prostor stana. Potrebno je osvrnuti se i na razliku u oblikovanju stana M40 i M41, susjeda koji svaki na svoj način kreativno odstupa od standarda: s jedne je strane minimalistička jednostavnost stana M40, dok je s druge slojevita razvedenost stana M41 (Sl. 12.).

Istražujući razloge navedenih primjera kod kojih je uočen kreativni odmak od uobičajenog načina gradnje, osim terenskih snimaka pro-

vedeno je i nekoliko razgovora s nekadašnjim korisnicima promatranog prostora Mliništa. Zanimljivo je da ni jedan od njih nije uočio međusobnu različito st promatranih stanova. Stanovi zabatom orijentirani prema padini jedina su iznimka, pri čemu je njihovo isticanje u sjećanju nekadašnjih mještana prisutno u komentaru: „... da, to su ona bogata obitelji, oni iz Mliništa...”.¹⁶ Činjenica da stanovnici nisu prepoznavali oblikovne unikatnosti nekih od stanova razumljiva je, s obzirom na to da su u planinskim uvjetima pastirskog života funkcionalnost i konstruktivnost bile primarne, te potpuno podređene prirodnim okolnostima. No, s druge strane, uzimajući u obzir upravo te činjenice, javljanje posebnosti u izgradnji stanova postaje još zanimljivije. Interesantna ostaje i činjenica da se, izuzev orijentacije zabatom prema udolini, nijedna iznimna oblikovna karakteristika ne ponavlja dvaput. Nije ih moguće niti grupirati u istu ili sličnu kategoriju oblikovnog principa pa to isključuje pretpostavku da su nastale učenjem ili imitiranjem.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Istraživanje je pokazalo kako se na velebitском području jedino za princip orijentiranja pastirskog stana zabatom prema udolini može zaključiti da je to svjestan i oblikovno motiviran odmak od inače u potpunosti unificiranoga, funkcionalnog pristupanja intervencijama u prostor. Motivirano reprezentacijom, njegovo gotovo sustavno pojavljivanje kod pojedinih stanova bilo je moguće opetovanim korištenjem tog oblikovnog principa koji je bio neizbježno prisutan kod sakralne arhitekture tamošnjih crkava i kapelica, kao i imitiranjem već sagrađenih zabatno orijentiranih pastirskih stanova. Sve ostale oblikovne karakteristike krajobraza – od organizacije korištenja prostora u udolini, preko postavljanja suhozida za putove i terase, do izgradnje *sterni* i stanova – pokazuju nedvosmislenu funkcionalnu uvjetovanost jednoznačnim prirodnim i socijalnim uvjetima u kojima su nastali.

S druge strane, pojave unikatnih prostornih organizacija kod pet stanova na Mliništu u potpunosti su lišene kako vanjskih uzročnika, tako i izvora znanja i vještina za njihovu realizaciju. Svaki je pojedini pastir, poput ruralne varijante *homo universalisa*, bio prisiljen istovremeno djelovati kao stočar, poljoprivrednik, zanatlija, kućedomaćin, ali i graditelj i arhitekt. Izvjesno je da nije postojala stroga

¹⁶ Isječak iz intervjua s bivšom stanovnicom Ravnoga Dabra, gđom Prpic, Ravní Dabar, ruján 2010.

¹⁷ RUDOLFSKI, 1976: 3; JUVANEC, 2009: 19

¹⁸ MARKOVIC, MLINAR, 1988: 8

podijeljenost prema vještinama, odnosno specijaliziranost struka, kao i da nije moguće pojedine stanove pripisati određenom autorskom potpisu za koji bi se zatim reklo da je izlučen ili vjest.¹⁷ Pri stvaranju objekta redovito je u njihovoj gradnji sudjelovala veća skupina suseljana koji su djelovali zajedničkom, empirijski stečenom graditeljskom vještinom.¹⁸ Isključivanjem svih ostalih mogućnosti može se zaključiti da se kod slučaja unikatnih stanova na Mliništu radi upravo o više ili manje svjesnom iskazivanju individualnog i nenaučenog senzibiliteta za prostor i oblike.

Istraživanje je, između ostaloga, pokazalo i kako se uz većinu uobičajeno oblikovanih stanova pojavljuje određeni postotak 'reprezentativnijih', zabatno orijentiranih stanova i vrlo malen broj oblikovno unikatnih rješenja. Prvi se javljaju u svim cjelinama, s time da ih

je najveći broj, kao i svi pronađeni stanovi unikatnih prostornih kvaliteta, smješten u najvećoj pastirskoj naseobini Mlinište. U kojoj mjeri postotak istraženih primjera pastirskih stanova odgovara postotku unikatne gradnje današnjega izgrađenog (gradskog) prostora što ga stvaraju pojedinci kojima su kroz globalizaciju i edukaciju dostupni primjeri i znanja o oblikovanju? Što iz te usporedbe možemo zaključiti? Ova i slična pitanja otvaraju put daljnjim istraživanjima, no sigurno je kako su stanovi na Mliništu vrlo uspješan i inspirativan primjer kreativnosti u oblikovanju pri iznimno ograničavajućim okolnostima, neiscrpan izvor i dokaz umjetničkog ponašanja tradicijske arhitekture. Proučavanje takvih primjera posebno je relevantno za slučajeve obnove ili nove izgradnje u strogo tradicionalnom okruženju, te u bilo kojem prirodnom okruženju.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

1. FREUDENREICH, A. (1962.), *Narod gradi na ogo-ljelom krasu*, Savezni institut za zaštitu spome-nika kulture, Zagreb-Beograd
2. FREUDENREICH, A. (1972.), *Kako narod gradi*, Zagreb
3. FREUDENREICH, A. (1978.), *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
4. IVANUŠ, M.; LISAC, R.; ŠUŠNJIĆ, D. (2009.), *Konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kultur-nih dobara Nacionalnog parka Sjeverni Velebit*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću
5. IVANUŠ, M.; LISAC, R.; ŠUŠNJIĆ, D. (2010.), *Kulturna baština Srednjeg Velebita*, konzervator-ska studija, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću
6. JUVANEC, B. (2009.), *Arhitektura Slovenije 1, Vernakularna arhitektura, alpski del*, založba iz Družba za založništvo, izobraževanje in razisko-vanje d.o.o., Univerza v Ljubljani, fakulteta za Arhitekturo, Ljubljana
7. KNIFIĆ SCHAPS, H. (2002.), *Pavšina kuća*, „Senj-ski zbornik” 29: 327-342, Senj
8. KRIVOŠIĆ, Z. (*sine anno*), *Ostaci stočarskih sta-nova na V. Lubenovcu – Sjeverni Velebit* [arhiva autora]
9. LISAC, R.; IVANUŠ, M. (2010.), *Krajobrazni uzorci planinskih naselja Sjevernog Velebita*, „Pro-stor”, 18 (2 /40/): 425-437, Zagreb
10. MARKOVIĆ, K.; MLINAR, A. (1988.), *Tradicijska arhitektura i graditeljstvo Jugoslavije*, Regional-ni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
11. RUDOLFSKI, B. (1976.), *Arhitektura bez arhitekta*, Građevinska knjiga, Beograd
12. SALOPEK, D. (1974.), *Arhitektura bez arhitekta*, Mala arhitektonska biblioteka SAH-e, Zagreb

IZVORI SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1., 3.,
6., 8.-12. Foto: R. Lisac
- Sl. 2., 4.,
5., 8.-12 Sheme crtao: R. Lisac
- Sl. 7. Foto: M. Ivanuš

SAŽETAK

SUMMARY

SHEPHERDS' DWELLINGS IN CENTRAL VELEBIT

Research on built heritage in the northern section of the Velebit Mountain resulted in a documentation of the landscape characteristics and construction techniques of shepherds' dwellings common to all rural settlements in this mountainous region. These characteristics show an utmost harmony with the natural environment achieved by adhering to a series of simple and clear conceptual principles ranging from the spatial organization of the use of dales, location and orientation of the dwellings to their architectural typology and technology of construction.

The most common form of the Alpine livestock breeding in Velebit is done in three areas: *podji* (low-altitude hillside terrace), *nadgorje* (the hillside terrace on higher altitude) and *vrhgorje* (terrace in the high mountain area) which is especially common in North Velebit where these breeding forms correspond to the geomorphologic features of the "Velebit terraces". With a rise of altitude the size and quality of shepherds' dwellings decrease. The requirement for protection and shelter presupposes bigger accommodating spaces for families and livestock. The typical *podji* dwelling is a two or three storey building constructed from well-hewn stone. Despite the fact that the family spends most time in them, *nadgorje* dwellings are built as single storey structures with a mansard roof since climate conditions allow for and activities demand spending a considerable amount of time outdoors. *Vrhgorje* dwellings are the smallest structures used only as shelters or places for overnight stay during summertime. They have only one floor and are built from poorly hewn or unhewn stone and very roughly hewn wood. Dwellings in pastoral settlements are characteristically built on the northern slopes of dales, with all openings facing the southern slopes and with eaves laid parallel to the contour line. With regard to the ground floor plans of these dwellings, they are enlarged from one-room to multiple-room spaces by expanding the cross section of the structure in order to make the construction of the gable roof over the newly built space as simple as possible.

Subsequent research conducted in North Velebit for the purposes of a conservation plan has shown that the majority of the settlements and dwellings in that area, in effect, correspond to the detected characteristics [IVANUŠ, LISAC, ŠUŠNJARIC, 2010]. However, a more detailed look into the state of the rural settlements provided an insight into the buildings whose features depart from the customary principle which has been determined as the landscape pattern of North Velebit. These rare and unusual examples of shepherds' dwellings show certain unique features. The research was focused on the discovery of their causes, documentation of their characteristics and understanding of their significance.

From 200 discovered dwellings in the entire area of North Velebit, 40 of them (20%) have the ridge of the roof set perpendicular to the contour lines. Such orientation of dwellings departs from the usual, parallel orientation of the roof that provides less resistance to wind and snow. Analyses of dwelling types, climate, ways of life and building techniques did not give a single functional or pragmatic reason for such out of the ordinary features of the dwellings which include insufficient adaptability to weather conditions and the decreased number of south facing and sheltered windows and doors. The only consciously chosen construction element contrasted to the frequent, entirely unified and functional approach to building shepherds' dwellings is the frontal position of the gable. The main motivation for the selection of this element is accentuation of distinction. The almost systematic use of this element in the construction of certain dwellings is made possible by its continuing life in architecture either by imitating the already existing gable-front dwellings or appropriating similar forms present in the architecture of churches and chapels in the area.

Due to a large number of dwellings in Central Velebit especially in Mlinište as its biggest pastoral settlement, this area, despite its peculiar ways of live stock breeding, presents an interesting ground for research into specific and unusual types of

dwelling construction. It also contains the largest number, altogether five gable-front *nadgorje* dwellings. Four out of five dwellings which have a unique spatial organization belong to this group of five gable-front dwellings, whereas one is unique in its cross section and its parallel position in relation to the contour lines. All dwellings were documented in detail and given names describing their particularities: Dwelling M25 – radial symmetry; Dwelling M22 – split-levels; Dwelling M10 – spatial meander; Dwelling M40 – spiral dry stone wall; Dwelling M42 – labyrinth.

There have been absolutely no external causes for the appearance of unique spatial organization in the five dwellings in Mlinište or any known sources of knowledge and skills which could be used for their construction. By excluding all other possibilities which might have influenced their appearance, it can be concluded that the unique Mlinište dwellings emerged more or less by a conscious need for expression of individual and unlearned sensibility for space and architectural forms.

The research has proved among other things that a large number of the commonly built dwellings come together with a specific number of gable-front dwellings and a small number of formally unique structures. The first group appears in all settlements with the largest number of them, as well as all unique dwellings, located in the biggest settlement. To what extent do these percentages match the situation and structures of the contemporary built environment created by people living in the globalized world with easy access to examples and knowledge of building techniques and what can be concluded from that? These and similar questions open the doors for further research. Nevertheless, the dwellings in Mlinište certainly present very successful and inspirational examples of creative building in greatly limiting circumstances and an inexhaustible source and proof of artistic features of vernacular architecture. Investigation into such architecture is especially important for renovation or new building projects in this strictly defined vernacular context or any other natural environment.

RENE LISAC
MARTINA IVANUŠ
KRISTINA CAREVA

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

RENE LISAC, dipl.ing.arh., diplomirao je 2004. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu gdje radi kao znanstveni novak – asistent. Doktorski znanstveni studij „Arhitektura“ upisuje 2007.

MARTINA IVANUŠ, mr.pov.umj., radi kao viša stručna savjetnica – konzervatorica i zamjenica pročelnika Konzervatorskog odjela u Gospiću. U Italiji, na Sveučilištu u Torinu, magistrirala je 2007. godine na stručnom studiju „Kulturni projekti za razvoj“.

KRISTINA CAREVA, dipl.ing.arh., diplomirala je 2002. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu gdje od 2004. godine radi kao znanstvena novakinja – asistentica. Doktorski znanstveni studij „Arhitektura“ upisuje 2007.

RENE LISAC, Dipl.Eng.Arch., graduated in 2004 from the Faculty of Architecture in Zagreb, where he is employed as teaching assistant. He enrolled in the Architecture Doctoral Studies in 2007.

MARTINA IVANUŠ, MA Art History, works as senior professional adviser – conservator and deputy head of the Gospić Conservation Department. She received her MA degree in the specialist graduate studies Cultural Projects and Development at Turin University, Italy.

KRISTINA CAREVA, Dipl.Eng.Arch., graduated in 2002 from the Faculty of Architecture in Zagreb where she has worked since 2004 as research and teaching assistant. She enrolled in the Architecture Doctoral Studies in 2007.

